

A. Patamsis laive išplaukdamas
į JAV paskutinį kartą žvelgia į
tolstančios Vokietijos krantus.
1948 m.

Dr. ZITA PIKELYTĖ
Fotografijos istorikė,
Panevėžio kraštotyros muziejus

PALIKĘS LIETUVĄ NE SAVO NORU

Pirmoji sovietų ir po jos buvusi nacių okupacijos atnešė daug sukrėtimų, sielvarto ir netekčių į žmonių gyvenimus. Tačiau dar sunkesne našta užgriuvo antroji sovietų okupacija. Nepriklausomai Lietuvai tarnavusi šviesuomenė, nujausdama artėjančią grėsmę būti ištremta ar sunaikinta, kas tik galėjo, bėgo iš tėvynės. Palikę tėvų namus, užgyventą turtą, artimuosius.

Tėvynę palikti turėjo ir Panevėžio fotografas Antanas Patamsis. 1944 m. liepos 21-oji giliai įsirėžė Antano atmintyje. Tą dieną jis geliančia širdimi paliko Panevėžį, paliko šeimą. Žmona Vladislava taip ir nesiryžo vos su keliais ryšuliais, kiek telpa į vežimą, bėgti į nežinią. Gal dėl to, kad prie savęs glaudė tik jaunėlį Vidutį, kiti du vaikai – Gražytė, kaip ją meiliai vadino, su Pranuku buvo likę pas senelius Dubriškyje netoli Troškūnų – nepasiekiami, už fronto linijos. Antano atmintyje taip ir liko paveikslas, kaip Vladislava, laikydama už rankos sūnelį, palydėjo jį iki bėgliais užtvindytos Klaipėdos gatvės. Jis, turėdamas tik šautuvą, kuprinę su reikalingiausiais daiktais, keliasdešimt reichsmarkių ir motociklą, prisijungė prie Žemaitijos link besitraukiančios savo rinktinės, ji su sūneliu, vieniša, palūžusi ir sugniuždyta, grįžo į namus. Tada jie matėsi paskutinį kartą. Vakare mieste jau šeimininkavo Raudonoji armija.

Praėjus keleriems metams Antanas Patamsis užrašė, o vėliau ir įgarsino kasetėse tų dienų prisiminimus, kad artimieji, ypač vaikai, žinotų, kas nutiko jų tėvui, vyrui, sūnui... Tikrai tie pasakojimai buvo perskaityti ar išklaustyti daugiau

nei po trisdešimt metų, kai dukra Gražina 1978 m. aplankė tėvą Floridoje.

Dėkojame vaikaičiui Artūrai Patamsiui, po kruopelytę kaupiančiam ir saugančiam giminės istoriją, maloniai sutikusiam pasidalinti senelio Antano Patamsio 1947 m. liepos 17 d. Vokietijoje užrašytais ir vėliau kiek papildytais prisiminimais apie pasitraukimą iš Panevėžio 1944 metais.

Tarybinė armija kirto Lietuvos sieną iš Rytų. „Lietūkio“ malūnas, kuriame tuo metu dirbau finansininku, ruošėsi evakuacijai. Buvo ardomi įrengimai, kraunami grūdai, miltai, rūšiuojami ir kraunami į dėžes dokumentai, buhalterinės knygos, kiti deginami. Buvo svarstymų malūną susprogdinti, kad neliktų nieko puolančiai kariuomenei. Jautėsi šiokia tokia panika. Nežinomybė dėl rytojaus. Sprendimus reikėjo priimti skubiai, apmąstymams nebuvo laiko. Susiečiau su savo buvusiais bendražygiais aptarti dėl tolesnės veiksmų sekos ginant kraštą nuo antrinės invazijos. Prisiimdami tai, ką naciai padarė su Lietuvos vietinės rinktinės vyrais, turėjome būti atsargūs. Kad teks imti ginklą į rankas, abejonių nekilo, priesaiką ginti tėvynei daviau, ir ji galiojo iki gyvenimo pabaigos. Frontas labai sparčiai artėjo prie Panevėžio, radijas skelbė apie įvykius fronte, o jie buvo ne mūsų naudai. Miestas vis dar buvo kontroliuojamas vokiečių, nors ne tokia geležine ranka kaip anksčiau.

1944-ųjų liepos 21 dieną paskambinau Ladžiūnei (žmonai Vladislavai – Z. P.), kad ji skubiai supakuotų reikalingiausius daiktus. Pasakiau, jog po pietų atsiųsiu vežiką su darbininku, kad paimtų ją, Vidutį ir mantą. Gražytė su Pranuku buvo Dubriškyje pas senelius, o jie – dar vokiečių zonoje. Ladžiūnė tiek sutriko, kad tik ėjo per kambarius ir nebežinojo, ką daryti. Du vaikai pas senelius ir taip greit nepasiekiami, liko tik mažėlis Vidutis. Kambariai ir virtuvė pilni jau užgyvento turto. Ir ką gi gali pasiimti, kas tilptų viename vežime? Kai motociklu grįžau namo pietų, radau ją sėdinčią nuleistomis rankomis, visiškai sugniuždytą. Nebebuvo laiko daugiau nieko spręsti, nes rusai jau buvo visai netoli Panevėžio. Buvau šaulys, turėjau skubėti į savo rinktinės rikiuotę. Vladislava, paėmusi Vidutį už rankytės, vedėsi palydėti manęs. Turėjau tik šautuvą, kuprinę su reikalingiausiais daiktais, keliasdešimt reichsmarkių ir motociklą. Paėję atgal Džonto gatve, pasukom dešinę į Daukanto gatvę ir priėjom iki Klaipėdos gatvės, kuri visa buvo užtvindyta bėgliais. Vidučiai tada buvo 4 metukai ir 10 mėnesių. Pasakiau, kad nuleistų rankų ir lauktų manęs susiruošusi. Aš stengsiuos kaip nors ištrūkti ir atlėksiu motociklu pasiimti jos su Vidučiu. Bet likimas taip lėmė, kad vakare jau į Panevėžį įvygiavo rusai. Mūsų rinktinė pagal Lietuvos laisvės armijos (LLA) išleistą direktyvą Nr. 1 kartu su bėgliais traukėsi link Žemaitijos. Vakare, kai jau buvo sutemę, aš motociklu grįžau į Panevėžį. Visur girdėjosi kanonadų gausmas ir švilpė kulkos. Nebegalėjau pasiekti savo namų ir turėjau grįžti atgal prie savo bendrakeleivių. O namuose likusi Vladislava paguldė Vidutį į lovytę, o pati sėdėjo ir laukė. Aš jos daugiau nebemačiau.

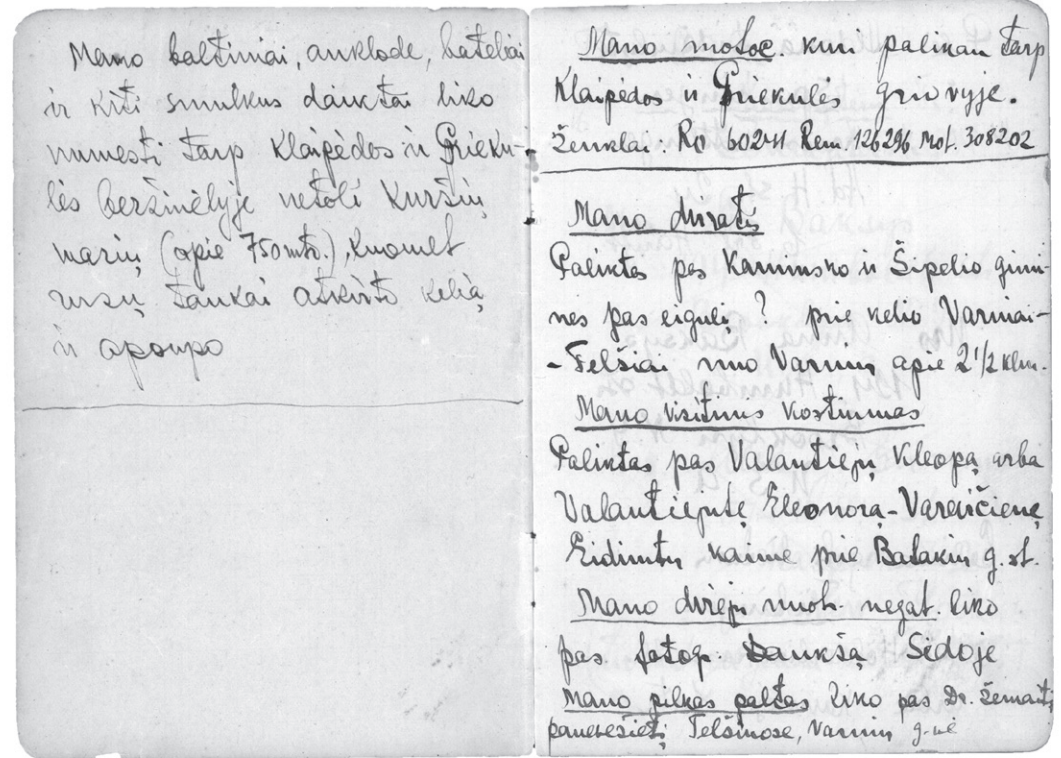
Karo padėtį LLA paskelbė jau liepos pirmąją. Visi šauliai ar atsargos kariai jungėsi į karinius junginius. Jaunuoliai, nesaistomi karinės priesaikos, išėjo į miškus partizanais. Mes, statutiniai, automatiškai buvome tapę Lietuvos laisvės armijos kariais, Motiejaus Pečiulionio mums duotu nurodymu traukėmės su frontu į Žemaitijos miškus. Aš buvau priskirtas prie LLA Organizacinio sektoriaus. Tai organizacinis, ryšių ir kitų papildomų funkcijų padalinys. Artėjant link vakarinių Lietuvos sienų, karo pabėgėlių iš Šiaurės ir Rytų gerokai padaugėjo. Kankino klausimas, ką darysim toliau, jei raudonieji vėrsis gilyn ir jų nepavyks sustabdyti.

Tarp mūsų, besitraukiančiųjų, buvo daug patriotiškai nusiteikusių, karinei tarnybai tinkamų vyrų, pasiryžusių guldyti galvas už tėvynę. Keliavau ir visą laiką galvojau, kad visa tai laikina, kad greitai grįšiu ir apkabinsiu savuosius. Tad ryžto kovoti man netrūko, tuo labiau kad neturėjau pasirinkimo. Likti namuose žinant, kad bolševikai arba sušaudys, ar supūdys lageryje, ar privers eiti kariauti už man svetimą ideologiją... Taigi nusprendžiau trauktis su viltim sugrįžti.

Frontui lipant ant kulnų daugeliui pabodo nežinomybė, buvo ištroškę kovos, todėl dalis jaunuolių grupėmis traukėsi į miškus partizaniniam karui. Priesaikai ištikimi paisė karinės drausmės ir toliau LLA gretose traukėm į Vakarus. Ir staiga, tarsi Dievas būtų išgirdęs mūsų maldą, fronto linija stabilizavosi. Vokiečiai, spaudžiami prie Baltijos, pradėjo nuožmiai gintis. Rusai, pasiekę Ventos ir Dubysos upes, staiga sustojo. Vėl nušvito vilties švieselė. Gavome laiko persigrupuoti. Buvo įkurta Tėvynės apsaugos rinktinės vadovybė Plinkšių dvare. Pagerėjo maitinimas. Pradėjom jaustis kaip tikras karinis dalinys su vadais.

Prie Platielių susibūrė tūkstančiai vyrų. Įkūrėm stovyklą, užsiiminėjom lauko pratybose. Gavom vokiškas uniformas, tik su Gedimino stulpais ant dešinės rankovės, ir laukėm puolančio priešo. Taip prabėgo rugpjūtis, rugsėjis. Atėjo lemtinga spalio šeštoji. Pulką sudarė ir karininkai, buvę kariūnai, ir civiliai savanoriai, neturintys jokios karinės patirties, bet pasiryžę ginti Lietuvos teritoriją nuo Raudonosios armijos. Formaliai buvome pavaldūs vermachto štabui, vilkėjom jų uniformas. Tie, kas buvo beginkliai, gavo prancūziškus trofėjinius šautuvus, kuriems ypač trūko šovinių. Tačiau mūsų rinktinės štabas negavo ir nevykdė jokių vokiečių vadovybės įsakymų. Rinktinė kovojo ne už griūvantį III reichą, o už savo krašto laisvę. Tuo labiau kad vokiečiai buvo susirūpinę savo liūdna padėtimi. Mūsų, dalyvavusių Sedos mūšyje, likimas Antrojo pasaulinio karo nugalėtojams Vakarams mažai rūpėjo. Po karo jie perdavė sovietams mūšyje dalyvavusius asmenis kaip nacių bendrininkus, nesigilindami į tikrąsias aplinkybes.

Taigi tą rudenį mūsų rinktinėi buvo pavesta stabdyti dalinių puolimą Klaipėdos kryptimi prie Sedos. Buvom prastai ginkluoti, trūko automatinų ir prieštankinių ginklų, kulkosvaidžių, artilerijos buvo tik ašaros, keli pabūklai. 1944 m. spalį rusų smogiamoji armija įsitvirtino prie Sedos ir pasiruošė puolimui. Naktis buvo siaubingo laukimo metas. Paprasti Lietuvos gyventojai – ūkininkai, mokytojai, tiesiog miestelėnai, dėl vienokių ar kitokių priežasčių atsідūrę čia, sėdėjo apkasuose ir laukė, ką jiems paruošė likimas. Spalio 7-osios rytą mūsų ginamas pozicijas puolė tankų armada.

Įrašai Antano Patamsio užrašų knygutėje

Neatlaikę tokio geležies ir ugnies puolimo, pradėjome trauktis Vakarų kryptimi. Jei tai galima laikyti traukimusi. Mums tiesiog pliekė į nugaras. Suiro rikiuotė. Ventos krantai buvo nukloti nelaimėlių kūnais. Netvarkingomis grupelėmis traukėm į paruoštas gynybines pozicijas prie Barstyčių. Bet pasiekus pozicijas buvo nuspręsta į mūsų nebesivelti. Atsilaikyti su karabinais prieš šitokį kiekį šarvuotų mašinų būtų tikra savižudybė ir tuščias drąsos demonstravimas. Spalio 10 dieną dalis rinktinės atsідūrė Klaipėdoje, iš jos traukėsi į Rytų Prūsiją. Daugelis išsisklaidė, vėliau įsitraukė į partizaninę kovą.

Po kautynių nesėkmės, jei tai galima vadinti nesėkme, – tai buvo uodo mūšis prieš dramblių! Taigi po kautynių toliau traukėmės link Kretingos. Pasyviai slinkom link Prūsijos. Vermachtas taip pat taupė viską – ir amuniciją, ir, svarbiausia, degalus. Juk priešas artinosi prie reichs sienų ir jis ruošėsi lemiama mūšiui. Čia dalis vyrų vėl nutarė tęsti partizaninę kovą, tuo labiau kad ji buvo gerokai efektyvesnė. Bet iš dalies kovinė dvasia buvo palaužta po žiaurių vaizdų iš mūšio lauko, kuriame liko tiek kovos draugų. Nenuostojau galvoti apie namuose paliktą šeimą, todėl nutariau trauktis su frontu ir tikėtis, kad įvyks stebuklas. Tuo metu nebuvo planų palikti Lietuvą, bet aplinkybės klostėsi kitaip. Pafrontėje buvo mažiau tvarkos, todėl čia buvo saugiau, mažesnė tikimybė, kad tave paims į vokiečių armijos gretas. Nerimą kėlė uniforma. Juk prieš Sedos kautynes gavome jų uniformą, kuri skyrėsi tik kukliu antsiuvu ant dešinės rankovės. Bet iš toliau atrodžiau kaip dezertyras. Ir labai reikėjo saugotis Karo lauko policijos, kuri turėjo visus įgaliojimus be teismo bausti dezertyrus čia pat vietoje. Iš Barstyčių motociklu šunkeliais per Notėnus, Salantus pasiekiau Kretingą. Čia vėl dalis mūsų rinktinės patraukė link Baltijos jūros, tikėdami plaustais pasiekti Švedijos pakrantę,

taip išvengdami susitikimo su vokiečiais prie Rytrpūsių sienos Bajoruose šalia Kretingos. Dalis vėl į miškus. Frontas artėjo labai sparčiai, artilerijos kanonados griaudėjo vis arčiau. Įsimaišęs į pabėgėlių masę, Vokietijos sieną kirtau sėkmingai.

Nuo Kretingos bėglių dar padaugėjo. Prisidėjo „Memeland“ (Klaipėdos krašto, vok. Memelland, 1939–1945 m. Klaipėda oficialiai vadinta Memeliu – Z. P.) gyventojų, kurių dauguma buvo vokiečiai arba suvokietinti lietuviai. Dauge- lis kalbėjo lietuviškai. Dauguma Lietuvos gyventojų ryžosi laukti okupanto savo gimtinėje, tačiau vietos vokiečiai, bijodami rusų keršto, traukėsi ištisais kaimais. Pilnais vežimais rakandų, ant rankų maži vaikai, su naminiais gyvuliais. Gyva upė. Artėjant link Klaipėdos bėglių srautas buvo toks didelis, kad teko važiuoti laukais. O dar besitraukianti kariuomenė stūmė visus nuo kelio. Kamavo keista nuojauta, kad iš Klaipėdos pasiekti Karaliaučių nepavyks. Negalėjau įsivaizduoti, kas gali išplukdyti tokį kiekį žmonių. Dar turėjau savo geležinį žirgą, todėl nusprendžiau sausuma pasiekti rytinę Karaliaučiaus dalį per Šilutę. Degalų turėjau tik į vieną pusę. Bet nuvažiavau tik iki Priekulės prieigų. Sausumos kelias į Karaliaučių buvo atkirstas jau nuo spalio pirmos. Čia rusai ypač žiauriai pasielgė su bėgliais, traiškydami juos tankais. Teko sukti atgalios. Nuvažiavus keletą kilometrų nuo miestelio, pasibaigė degalai. Motociklą palikau pakelės griovyje. Kadangi nebeliko mano nešulinio arklio, teko atsikratyti dalies daiktų. Palikau pas pakelės gyventojus savo asmeninius daiktus saugoti. Tikrai galvojau sugrįžti. Pasilikau tik šautuvą, persimečiau jį per petį ir patraukiau Klaipėdos pusėn, atsiduodamas likimui į rankas. Pakeliui viena šeima įsodino į vežimą. Atrodžiau grėsmingai. Ginkluotas, su vokiečių armijos miline, nesiskutęs.

Spalio 8-osios vakare pasiekėme Memelį. Sunku nupasakoti, kaip atrodė miestas ir uostas. Tušti vežimai, baubiantys gyvuliai, ryšulių šimtai, vaikiškų vežimėlių, dviračių ir net automobilių. Visa tai paliko bėgliai okupantui. Niekas negalėjo į laivus įsinešti mantos. Negalėjo sutalpinti žmonių, tai kas leis imtis ryšulius. Vėliau sužinojau, kad spalio 8-oji buvo paskutinė Klaipėdos evakuacijos diena. Naktį jau aviacija ir artilerija pradėjo apšaudyti miestą. Užsidarė paskutiniai vartai į Vakarus. Keletas tūkstančių žmonių, kurie buvo palikti sutvarkyti rudeninio derliaus, vėliau pasitraukė per Neringos sausumos kelią ir aš per stebuklą į šį būrį nepakliuvau. Uoste persirengiau civilio rūbais. Viena ponija padėjo, kadangi visą mantą reikėjo palikti ant kran-to. Spalio naktys jau buvo vėsios ir kareiviška milinė buvo šilta, bet rizikuoti negalėjau – lipdamas į laivą tikrai būčiau sulaukytas ir nusiųstas į priešakines linijas. Palikau uniformą ir ginklą uosto barakuose ir išėjau bandyti laimės patekti į laivą. Uosto akvatorijoje knibždėjo gausybė įvairios talpos laivų, laivelų. Iš jų išsiskyrė reide stovintis krovininis laivas „Messina“, į jį ir patekau. Evakuacija iš Klaipėdos prasidėjo jau spalio pirmomis dienomis, taip kad beveik visas Klaipėdos kraštas jau buvo išgabentas. Beliko tik dalis, kuri dvejojo iki paskutinės minutės. Vokiečiai nepaliko likimo valiai nė vieno, norinčio sprukti nuo artėjančio siaubo. „Messina“ su dar keletu krovinių laivų darbavosi jau ištisą savaitę, plukdydami keleivius į Pillau (dabar Baltijskas, liet. Piliava – Z. P.) uostą.

Plaukėm į visišką nežinomą. Spalio 9-ąją pasiekėme Aistmarės žiotis, kur ir buvo Pillau uostas. Mums buvo pasakyta, kad visi būsim patikrinti ir išrūšiuoti. Tarp keleivių buvo ir sužeistųjų, moterų su vaikais ir, aišku, tokių kaip aš – tinkamų darbams. Kol dar Vokietijos teritorija buvo jų rankose, mus, emigrantus, stengėsi įkinkyti į įvairiausius darbus. Daugiausia į apkasų kasimą. Gerai, kad buvau apsirėngęs civiliais rūbais, tai mane išgelbėjo nuo fronto. Mačiau, kaip tarp atskirtųjų su nedideliais sužeidimais grąžino į rikiuotę ginti Kioningsbergo (dabar Kaliningradas, liet. Karaliaučius – Z. P.). Kaip sakė, taip ir buvo. Greitai čia pat uoste atskyrė tuos, kas tinka darbams. Buvo paruošti sunkvežimiai. Pasirodė, kad visi sunkvežimių vairuotojai buvo lenkų belaisviai. Jie nušvietė, kur mus ruošiasi vežti. Sako, jei tik bus galimybė, bėkit kiek kijos neša. Lenkai net pasiūlė sudaryti mums tokią galimybę, suskaldydami koloną. Mus susodino į bortines mašinas, bet apsauga kartu su mumis nelipo. Trūko kareivių, todėl paliko tik po vieną sargybinių kabinoje šalia vairuotojo, kad važiuodami iš paskos stebėtų belaisvius priekinėje mašinoje. Sodinant į mašinas, visai stengiausi slinkti į minios pakraštį, kad galėčiau sėdėti kuo arčiau kėbulo krašto. Kadangi mašinos buvo dengtos brezentu, pabėgti buvo galima tik per galinį bortą. Tokia proga pasitaikė pačiame Karaliaučiaus mieste, kai koloną suskaldė pabėgėlių minios ir vingiuotos gatvelės. Greitis buvo minimalus ir, kai tik dingo iš akių persekiojės sunkvežimis, šokau į minią netoli bažnyčios ir dingau žmonių jūroje. Buvau vienas pačiame svetimo miesto centre, svetimame krašte. Nuo pat liepos 17 dienos, kai prasidėjo šis pragaras, mano bendrakeleivių vis mažėjo ir mažėjo, kol Klaipėdoje likau vienas – ir taip iki pat Halės. Per ketverius vokiečių okupacijos metus Lietuvoje buvau pramokęs ir

truputį vokiečių kalbos. Gerai, kad dar turėjau reichsmarkų. Katedros aikštė buvo pilna keliaujančių ūkininkų, iš jų galėjai nusipirkti šiek tiek maisto. Kišenėje spaudžiau lauko gėlių puokštelę iš Sedos laukų. Ją išlaikiau iki šių dienų.

Prasidėjo sunkios dienos be jokio plano. Slinkau ten, kur traukė minia. Naktį miegojau pakelėse. Jei pasitaikydavo pakeliui stambesnis ūkis, šeimininkai priglausdavo. Neretas duodavo ir šiek tiek maisto. Žinojau, kad Lietuva jau užimta bolševikų. Nedavė ramybės, ar šeima saugi. Buvome matę pirmos okupacijos sovietų trėmimus. Dabar sugrįžo dvigubai įsiutę. Ir tikrai išlies pyktį ant Lietuvos gyventojų. Spalio 16 dieną minioje nuvilnijo kalbos, kad rusai pradėjo Karaliaučiaus puolimą. Tarp bėglių buvo keliaujančių su radijo imtuvais, kurie be perstojo transliavo reichministro Gėbelso tauškalus, kad viskas bus gerai, Vokietija nenugalima. O karas jau persirito į III reicho žemes. Ir iš tiesų prasidėjo didžiausia Karaliaučiaus tragedija tiek jo žmonėms, tiek kraštui – jis buvo nušluotas. Spalio 20 dieną priėjome Elblago miestelį. Pro miestelį ėjo labai svarbus Rytų Prūsijos geležinkelis. Ešelonai pravažiuodavo pilni sužeistųjų. Tarp keliaujančių buvo ir civilių. Bet kaip jie gaudavo bilietų, kad kasose buvo uždrausta pardavinėti be „ausvaiso“ (asmens dokumento – Z. P.)?

Tie, kurie neturėjo ratų ir mantos, keliavome laikydamiesi arčiau geležinkelio. Gal pavyks įsokti į kokį krovininį vagoną. Iš Karaliaučiaus be perstojo važiavo traukiniai su gyvuliais ir kitomis žemės ūkio gėrybėmis. Juk Prūsija buvo Vokietijos aruodas. Kažkur skaičiau, kad vienas – tai sugrįžimas į save, bet dabar nepavyko nuginti negerų minčių. Reikėjo draugijos, su kuom nors pasišnekėti, bet aplinkui girdėjosi tik vokiečių kalba. Ir staiga priartėjau prie dviejų vyrų, kurie kalbėjosi lietuviškai su šiokiu tokiu akcentu. Pasirodo, jie iš Neuendorfo (lenk. Nowa Wieś Kętrzyńska – Z. P.) kaimelio netoli Tilžės. Per bombardavimą pasimetę nuo savo šeimos, o kelionės tikslas – Miunchenas. Vienas iš jų kuprinėje turėjo pasiskerdęs paršėlį, šių maisto atsargų negalėjai ilgai laikyti, todėl į jų naikinimą jie įtraukė ir mane, kad nereikėtų išmesti. Tai buvo tikra puota po viso to, ką teko rankioti pakelėse.

Visi svarstė, kad karas greičiausiai baigsis Berlyne, ir vokiečių pergale mažai kas tikėjo. Tad saugiausia būtų pasiekti Bavarijos regioną. Spalio 21 dieną pasiekėm Weichsel (Vislos) upę ir persikėlę per ją patekome į Dirschau (dabar Tčėvas – Z. P.) miestelį, taip pat prigludusį prie Rytų Prūsijos geležinkelio. Taip keliaudami pėsčiomis mes toli nenueisime, reikėjo ieškoti kito būdo ir geriausias – šalia einantis geležinkelis. Nutariau nueiti į stotį ir pasiteirauti, kokia tikimybė gauti bilietą į Vokietijos gilumą. Vaikiniai pasiliko miestelio pakraštyje, o aš patraukiau į stotį. Norinčių keliauti stotyje netrūko. Prasilenkdamas su dviem kunigais staiga išgirdau taip mielą lietuvišką žodį. Nebuvo laiko klausinėti, iš kur jie, tuo labiau kad jie kalbą pradėjo nuo perspėjimo, jog stotyje siaučia kareiviai, ieškodami tinkamų tarnybai vyrų. Po didelių pralaimėjimų prie rytinių Vokietijos sienų į kariuomenę pradėjo imti net vaikus. Jie pridūrė, kad traukiniai rieda, bet patekti į juos ne taip paprasta. Kasininkė buvo nesukalbama, kol neparodžiau Žemės [ūkio] rūmų pažymėjimo, išduoto Panevėžyje vokiečių raštinės, kai

dirbau „Lietūkio“ malūne. Esu žemės ūkio karys. Pasakiau, kad važiuojame dirbti į ūkį. Tai padarė kasininkei įspūdį ir ji davė tris bilietus. Nupirkau bilietus ir savo bendrakeleiviams. Bet, deja, bilietus gavau tik iki Leipcigo. Toliau kelionę tęsėme be didesnių patogumų, bet laimingi, kad įveikiame didesnį atstumą ir [buvo] ne taip vėsu.

Tik atvykus į Leipcigą ir išlipus iš traukinio, buvom sulaukyti kariškių. Buvau atskirtas nuo savo tautiečių, kurių daugiau nebemačiau. Po apklausos nieko nepasakę konkretaus mus susodino į sunkvežimius ir išvežė nežinoma kryptimi. Tarp keleivių girdėjau prancūzų ir dar kažkokių man nepažįstamų kalbų. Atvykome į miestą, kuris buvo patyręs sąjungininkų bombonešių antskrydį ir dalis miesto buvo apgriautas. Tai buvo Halės miestas. Išbuvau stovykloje iki lapkričio mėnesio. Staiga netikėtai mane pasikviečia komendantas ir klausia, ar aš tikrai dirbau per karą malūne. Kitą dieną mane ir dar penkis įsodino į sunkvežimį ir be jokios apsaugos išvežė iš Halės. Buvome nuvežti į Kirchscheidugeno dvarą pas grafus Schulenburgus. Skamba gražiai, bet atvežė mus čia darbuotis ūkyje. Dirbom po dvylika valandų per parą. Melžėm karves, tvarkėm pašarus. Dirbom visą juodą darbą, kurio nelabai norėjo dirbti vietiniai ūkininkai. Dirbau šiame ūkyje nuo lapkričio pradžios iki balandžio 16-osios. Tą dieną pamatėme keliu į dvarą važiuojantį džipą su didele balta žvaigžde ant variklio dangčio, taip sulaukėm amerikiečių armijos. Mūsų kaimelio bažnyčios bokšte plevėsavo balta vėliava – taip mums pasibaigė Antrasis pasaulinis karas.

Tuoj pat pasikeitė situacija. Mes, kaip nuskriaustieji, tapome aukščiau skriaudėjų. Amerikiečiai iš dvaro aruodų ir fermų vežė žemės ūkio produkciją į geležinkelio stotį ir krovė į vagonus. Konfiskavo ne tik maistą, bet ir dvaro inventorių. Gražus viduramžių dvaras buvo nusiaubtas. Tvarkiau dvare apskaitą iki birželio 30 dienos, kai pagal Potsdamo susitarimą šį regioną amerikiečiai perleido administruoti rusams. Aš papuoliau į Viurcburgo pabėgėlių stovyklą. Iš pradžių buvo tiek žmonių, kad daugeliui reikėjo gyventi garažuose, sandėliuose. Lageris buvo aptvertas, su sargyba, reikėjo gauti leidimą išeiti ir sugrįžti. Sklido gandai, kad mus gali prievarta grąžinti sovietams. Rusai, lenkai, ukrainiečiai pradėjo išvažiuoti namo. Vėliau nuo lagerio vartų buvo nuimta sargyba, galėjome laisvai išeiti ir sugrįžti. Lageryje liko daugiausia estai, latviai ir lietuviai. Po truputį gyvenimas stovykloje normalizavosi. <...>

Tik persikėlęs į Viurcburgą, pradėjau lankyti vairuotojų kursų ir jau 1945 m. rugsėjo mėnesį turėjau šoferio pažymėjimą. Po vieno, rodos, eilinio įvykio, kuris atrodo tiesiog juokingas, trejiems metams iki išvykimo į JAV buvau priimtas dirbti sąjungininkų kariniame štabe buhalteriu. O buvo taip. Atvyko traukinys su mūsų stovyklai skirtu šaldytu maistu. Iš stovyklos paėmė grupę jaunesnių vyrų, kad iškrautų vagonuose esamas dėžes ir suskaičiuotų. Vagonas prikrautas pilnai iki pat kampų vienodomis dėžėmis su maistu. Vadovas juodaodis liepė mums iškrauti visą vagoną ir suskaičiuoti, kiek ten yra dėžių. Kadangi dėžės buvo visos vienodos, tai aš ir sakau, nebekraukime, ten yra tiek ir tiek dėžių. Aš tai sužinojau sudauginęs kraštines. Vadas nustebęs klausia, iš kur aš žinau. Gal tu esi prieš agentas?

O aš jam aiškinu laužyta anglų kalba, kad tai matematika. Juodaodis vadas vis vien liepė viską iškrauti ir tikrai surado tiek dėžių. Vadas negalėjo atsistebėti ir perdavė apie tai vyresnybei. Šie ir pasiūlė man užsiimti buhalterija.

1946 m. susitaukę pinigų nusipirkau naudotą fotografijos įrangą ir atidariau fotoateljė „Gražina“. Pavadinau dukrelės vardu. <...> Mumis rūpinosi ir globojo daug tarptautinių labdarinių organizacijų, tokių kaip Raudonasis Kryžius, UNRRA (angl. sutr. United Nations Relief and Rehabilitation Administration – Z. P.), įvairūs šalpos fondai, BALF'as (Bendrasis Amerikos lietuvių fondas – Z. P.). Bet buvo daug neapibrėžtumo. Koks likimas mūsų laukia?

Labiausiai baugino kalbos apie pasitraukusiųjų grąžinimą į tas teritorijas, iš kurių pasitraukė. Tai buvo tolygu tremčiai į Sibirą. Tuoj po karo JAV simpatijos TSRS buvo didelės ir į pabėgėlius Vokietijoje žvelgė ganėtinai priešiška, todėl kelias į legendinę Ameriką buvo užtvirtas. Nesukubėjo ištiesti pagalbos rankos ir kitos didžiosios valstybės, tokios kaip Kanada ar Australija, kurioms tikrai trūko darbo rankų. <...>

JAV prezidentas Franklinas Ruzveltas, atidaręs antrąjį frontą, padėjo rusams sutriuškinti Vokietiją. Kai Vokietija jau buvo nugalėta, Ruzveltas, matyt, pagalvojo, kad rusai yra visai neblogi žmonės, ir jis sutiko, rusams prašant, grąžinti visus bėglius iš Europos kraštų atgal į savo tėvynes. Juos ėmė sodinti į traukinių ešelonus ir gabenti atgal į rusų okupuotus kraštus. Buvo atvykusi net ponija prezidentienė, ji padėjo vykdyti tą misiją. Tačiau žmonės, žinoję tą rusų „gerumą“, ėmė šokinėti iš vagonų tiesiog per langus. Pamatę tokį vaizdą, to sumanymo vadovai turėjo nutraukti šitą akciją. Buvo sustabdytas bėglių grąžinimas atgal į jų okupuotas tėvynes. Tačiau reikėjo spręsti, ką daryti su tokia mase žmonių, likusių jau nugalėtoje ir nusiaubtoje Vokietijoje. Ten gi nebegalėjo išmaitinti tos masės alkanų „dipukų“. Kanada ir Australija pareiškė, kad gali priimti dalį pabėgėlių. Kanadai reikėjo stiprių vyrų, kurie galėtų dirbti sunkius darbus miškuose. Taigi buvo tikrinamas beveik kiekvienas vyras, atrenkant pačius stipriausius. Visi, kurie netiko Kanadai, plaukė į Australiją. Dauguma pabėgėlių turėjo teisę vykti ir į Ameriką, jei turėjo ten savo kokių giminių. Niujorke gyveno mano sesuo Anna, o Detroite gyveno trys tėvelio seserys, mano tetos, su savo šeimomis. Aš parašiau Annai ir paprašiau jos, kad ji man ir mano draugei (Ladziūnė jau buvo mirusi) atsiųstų iškvietimus. Bet nežinau, dėl kokios priežasties ji iškvietė tik mane vieną, o mano draugei kvietimo neatsiuntė. Tai lėmė vėlesnius šaltokus mūsų santykius <...>. Mano sutiktoji Saliamutė, negavusi iškvietimo į JAV, išvyko į Australiją. O aš 1948 m. lapkričio mėnesį, išgyvenęs Vokietijoje trejus metus, atplaukiau į Niujorką.

Iliustracijos iš Panevėžio kraštotyros muziejaus archyvų